Urszula Ablażewicz-Górnicka

Instytut Socjologii

Wydział Historyczno-Socjologiczny

Uniwersytet w Białymstoku

ZASOBY I KIERUNKI ZMIAN KAPITAŁU SPOŁECZNEGO W WYBRANYCH PŁASZCZYZNACH ZRÓŻNICOWANIA SPOŁECZNEGO

WPROWADZENIE

Kapitał społeczny odnosi się do problemu aktywizacji i wykorzystania zasobów więzi, sieci i grup społecznych zarówno na poziomie indywidualnym, jak i w wymiarze szerszych całości społecznych. Jak wynika z badań, kapitał społeczny, podobnie jak inne formy kapitału, nie jest równo rozdystrybuowany w społeczeństwie, a jego alokacja nie tylko odzwierciedla istniejące podziały, ale może je także utrzymywać i pogłębiać. Prowadzi to do wniosku, że zakres i jakość kapitału społecznego, do jakiego mają dostęp aktorzy społeczni, jest istotnym wymiarem nierówności społecznych. Ponadto, dystrybucja kapitału społecznego, powiązana z zakresem i formami zróżnicowania społeczno-kulturowego mieszkańców, może wpływać na sposób funkcjonowania społeczności i możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego.

Celem podjętym w pracy jest ukazanie podstawowych wymiarów i tendencji w zakresie zróżnicowania zasobów społecznych. W analizie uwzględniono dwa wskaźniki obecne w analizach kapitału społecznego – udział w stowarzyszeniach oraz dostęp do sieci powiązań społecznych¹, które w typologii K.A. Goss i R.D. Putnama (2002) odpowiadają podziałowi na formalny i nieformalny kapitał społeczny.

¹ Porównanie wyników utrudniają różnice terminu realizacji badań oraz rozbieżności w zakresie operacjonalizacji i pomiaru kapitału społecznego oraz jego poszczególnych wymiarów. Przykładowo część badań dotyczących aktywności organizacyjnej koncentruje się na kwestii formalnego członkostwa, inne na aktywności w ramach organizacji, jeszcze inne uwzględniają łącznie dwa wymienione aspekty.

KAPITAŁ SPOŁECZNY A ZRÓŻNICOWANIE: UJĘCIA TEORETYCZNE

Kategorię kapitału społecznego cechuje wielowymiarowość (Abłażewicz-Górnicka 2012). Po pierwsze, kapitał społeczny można analizować zarówno jako zasób jednostkowy, jak i zbiorowy, przyjmując za kryterium rozróżnienia poziom, na którym obserwowane są skutki jego działania. Po drugie, kapitał społeczny funkcjonuje opierając się na relacjach społecznych o różnym stopniu formalizacji, zażyłości i zróżnicowania, a także odmiennych celach, co jest podstawą rozróżnienia jego czterech, dwubiegunowych wymiarów: formalnego i nieformalnego, wiążącego i pomostowego, zorientowanego na cele wewnątrzgrupowe i ogólnospołeczne oraz kapitału społecznego opartego na silnych i słabych powiązaniach (Goss, Putnam 2002:10–11). Po trzecie, ta sama forma kapitału wartościowa w kontekście określonych działań może być bezużyteczna w przypadku innych (Coleman 1988: 98; Goss, Putnam 2002: 8). Uwzględnienie kontekstu społecznego jest kluczowe dla określenia możliwości i kierunków konwersji kapitału, stanowiącej jego cechę definicyjną. Po czwarte, kapitał społeczny może być zarówno źródłem korzyści, jak i skutków negatywnych z punktu widzenia określonych jednostek i zbiorowości. Przykładowo, wysoki poziom wewnątrzgrupowej solidarności, zaufania i współdziałania korzystny z punktu widzenia członków danej grupy społecznej, nie musi oznaczać korzyści dla innych aktorów społecznych, pozostających poza jej granicami.

Kapitał społeczny, podobnie jak inne formy kapitału, może być osiągnięty i dziedziczony, przy czym dziedziczenie obejmuje zarówno dostęp do powiązań społecznych, jak również wiedzę i umiejętności dotyczące efektywnego posługiwania się zasobami kapitału społecznego, czyli stylu mobilizacji powiązań społecznych (Drozdowski, Ziółkowski 1999: 15). Kapitał społeczny rodziców odgrywa nie tylko istotną rolę w momencie wejścia ludzi młodych na rynek pracy, ale także może ułatwiać osiągnięcie sukcesu edukacyjnego. Tym samym niejako na starcie aktorzy społeczni dysponują różnymi zasobami kapitału społecznego i umiejętnościami jego akumulacji.

Wśród uwarunkowań zróżnicowania kapitału społecznego wymienia się także zjawisko homofilii, czyli prawidłowość, zgodnie z którą interakcje społeczne są częstsze między jednostkami podobnymi do siebie pod względem stylu życia i/ lub położenia socjoekonomicznego (por. McPherson, Smith-Lovin, Cook 2001). Przyjmując za N. Lin (2001: 39–40, 47), że cechy socjoekonomiczne i style życia odzwierciedlają zasoby dostępne jednostkom, osadzone w ich pozycjach hierarchicznych i lokalizacjach sieciowych, interakcje powinny zachodzić częściej między osobami zajmującymi te same lub przylegające pozycje w różnych strukturach zasobów, a więc między jednostkami dysponującymi zasobami o porównywalnej

wartości. Interakcje między osobami niepodobnymi wymagają oszacowania chęci i możliwości zaangażowania drugiej strony w relację wymiany.

N. Lin (2001: 49–50) uzależnia korzyści z podobieństwa lub odmienności partnerów interakcji od typu działania, z jakim mamy do czynienia. Działania, których motywacją jest zachowanie zasobów angażują głównie aktorów pochodzących z tej samej kategorii i/lub zajmujących podobne pozycje w strukturze społecznej. Przykładem mogą być relacje przyjacielskie i pozyskiwanie/udzielanie wsparcia. Inaczej jest w przypadku motywacji instrumentalnej, związanej ze zdobyciem nowych zasobów. Tego typu interakcje są szczególnie korzystne wówczas, gdy dotyczą relacji z jednostką zajmującą wyższą pozycję społeczną, z czym wiąże się nie tylko kontrola nad większą pulą zasobów, ale też lepszy dostęp do innych pozycji zarówno w danej w strukturze, jak i w innych hierarchiach zasobów.

Znaczenie podobieństwa/odmienności partnerów interakcji, czy szerzej stopnia heterogeniczności sieci społecznych, zależy nie tylko od typu podejmowanych działań, ale i pozycji danej jednostki. Osoby zajmujące wyższe pozycje społeczne inwestują w różnego typu ekskluzywne instytucje i organizacje społeczne, wspierając w ten sposób homogeniczność sieci społecznych. W ich przypadku interakcje heterogeniczne nie przynoszą z zasady więcej korzyści niż interakcje homogeniczne (Lin 2001: 51–52).

Obok różnic odnoszących się wprost do ilości i jakości posiadanych zasobów (siły powiązań, różnorodności, ulokowania w sieci itd.) NLin wskazuje na jeszcze jeden mechanizm kształtujący nierówności kapitału, w tym kapitału społecznego, a mianowicie deficyt zysku. Obserwujemy go w sytuacji, gdy kapitał o porównywalnej wartości przynosi różne skutki lub korzyści członkom należącym do odmiennych kategorii społecznych. Autor wyjaśnia ten mechanizm odnosząc się do różnic płci – kobiety i mężczyźni dysponujący porównywalnym kapitałem mogą nie uzyskiwać tych samych korzyści istotnych dla pozycji zajmowanej w strukturze społecznej. Deficyt zysku może mieć różne źródła. Po pierwsze, jednostki mogą w różnym stopniu mobilizować kapitał właściwy w danej sytuacji, co może wypływać z niechęci jednostki lub braku umiejętności. Po drugie, różny może być stopień zaangażowania pośredników w pomoc jednostce. Po trzecie, organizacje i instytucje mogą odmiennie reagować na zmobilizowany kapitał (Lin 2001: 100–102).

Zarysowane mechanizmy kształtują zróżnicowanie zasobów kapitału społecznego, które powinno być uwzględniane także w ocenie jakości kapitału społecznego na poziomie zbiorowości. Innymi słowy, próba oszacowania kapitału społecznego nie może ograniczać się do analizy o charakterze ilościowym (wysoki–niski poziom kapitału społecznego), lecz powinna uwzględniać problem dystrybucji zasobów społecznych. Takie zalecenia badawcze formułują m.in. R. Putnam i K. Goss, według których analiza kapitału zbiorowości powinna

uwzględniać następujące pytania badawcze: „Kto korzysta z istniejących form kapitału społecznego? Jakiego typu rozwój społeczeństwa wspierają? Czy więcej oznacza koniecznie lepiej?” (Putnam, Goss 2002: 9). Za kluczowe w kontekście zróżnicowania społecznego należałoby uznać przede wszystkim proporcje i zakres występowania w zbiorowości kapitału wiążącego i pomostowego i ich powiązań z innymi typami kapitału społecznego.

Kapitał wiążący stanowi cenne źródło zasobów w wymiarze prywatnym, w tym korzyści neutralnych lub pozytywnych z punktu widzenia rozwoju zbiorowości. Jest podstawowym źródłem szeroko rozumianego wsparcia społecznego, zabezpieczeniem na czas kryzysu, w sytuacji utraty pracy bądź choroby, odciążając tym samym przynajmniej częściowo formalne instytucje społeczne. Powiązania międzygrupowe, będące podstawą kapitału pomostowego, są niezbędne dla budowania społecznej integracji, przepływu informacji i innowacji w złożonych organizacjach i w społeczeństwie. Warto jednak podkreślić za Putnamiem (2007: 143–144), że kapitał wiążący i pomostowy nie wykluczają się wzajemnie, tzn. jednostki i zbiorowości mogą mieć równocześnie zasoby obu form kapitału lub nie posiadać jednych i drugich w stopniu wystarczającym.

KAPITAŁ SPOŁECZNY A ZRÓŻNICOWANIE ZE WZGLĘDU NA PŁEĆ

Badania aktywności obywatelskiej uwzględniające zmienną płci zarówno polskie, jak i zagraniczne, wskazują na stopniowy zanik różnic między kobietami i mężczyznami w zakresie uczestnictwa w organizacjach społecznych. Pełniejszy obraz wymaga jednakże uwzględnienia obszarów i form podejmowanej działalności. W analizach zagranicznych znajduje potwierdzenie utrzymujące się wartościowe zróżnicowanie aktywności stowarzyszeniowej kobiet i mężczyzn (Norris, Inglehart 2003; Offe, Fuchs 2002; Rothstein 2002; Lowndes 2000). Podobne wnioski płyną z badań sektora pozarządowego w Polsce. Kobiety przeważają w organizacjach działających w dziedzinie zdrowia, pomocy społecznej i edukacji. Mężczyźni, częściej niż kobiety, są aktywni w organizacjach zajmujących się sportem, turystyką, rekreacją i hobby. Badania wskazują także na różnice w zakresie ról pełnionych w organizacjach społecznych. Mężczyźni częściej niż kobiety posiadają formalne członkostwo w organizacjach oraz pełnią funkcje w ich zarządach. Kobiety z kolei stanowią większość wśród pracowników i wolontariuszy ściślej współpracujących z organizacjami (Herbst, Przewłocka 2011: 63).

C. Offe i S. Fuchs (2002: 228) zwracają uwagę na jeszcze jeden możliwy wymiar zróżnicowania kapitału społecznego w wymiarze płci, a mianowicie stopień preferowanej formalizacji aktywności społecznej. Kobiety częściej niż mężczyźni uczestniczą w działaniach społecznych opartych na nieformalnych sieciach

wsparcia i współpracy. Opierając się na danych sondażowych z Niemiec, autorzy zauważają, że mężczyźni dwukrotnie częściej niż kobiety angażują się w konwencjonalne formy działalności politycznej, takie jak wspieranie partii i kandydatów politycznych, podczas gdy w przypadku niekonwencjonalnych form zaangażowania, takich jak aktywność w ramach ruchów społecznych różnica jest mniejsza i wynosi ok 7–10% na korzyść mężczyzn.

Z przeprowadzonej przez P. Norris i R. Ingleharta (2003) analizy danych Światowego Sondażu Wartości wynika, że partycypacja kobiet i mężczyzn w stowarzyszeniach jest w większym stopniu powiązana z różnicami dotyczącymi nieformalnych sieci społecznych kobiet i mężczyzn, które pełnią rolę mobilizującą do aktywności w organizacjach, niż z czynnikami strukturalnymi (nierówną dystrybucją zasobów obywatelskich) i kulturowymi (różnicami postaw i wartości). W tym kontekście warto zauważyć, że badania ujmuje kapitał społeczny w perspektywie dynamicznej nie potwierdzają w sposób jednoznaczny negatywnego wpływu aktywności zawodowej kobiet na poziom formalnego kapitału społecznego. Pozytywne znaczenie pracy zawodowej tłumaczone jest przede wszystkim kwestią poszerzenia sieci społecznych o kontakty kształtowane w miejscu pracy (Wuthnow 2002; Offe, Fuchs 2002).

Zaprezentowane wnioski skłaniają do dokładniejszej analizy kapitału sieciowego kobiet i mężczyzn. Przedmiotem badań była m.in. kwestia homogeniczności kontaktów społecznych w wymiarze płci. Chociaż mężczyźni i kobiety stanowią niemal równe części populacji to podział ten nie dotyczy sieci społecznych w większości środowisk, które były przedmiotem badań socjologicznych. Segregacja płciowa jest widoczna zarówno w środowisku pracy, jak i w dobrowolnych stowarzyszeniach i prowadzi do homogeniczności tworzonych tam sieci (McPherson, Smith-Lovin, Cook 2001: 423–424). Zauważa się także inne różnice dotyczące wielkości oraz kompozycji sieci społecznych obu płci. W badaniach G. Moore sieci kobiet w większym stopniu obejmowały powiązania oparte na pokrewieństwie, podczas gdy mężczyźni częściej wskazywali na współpracowników i przyjaciół. Większa liczba i różnorodność kontaktów rodzinnych w sieciach społecznych kobiet była obserwowana niezależnie od uwzględnionych w analizie zmiennych strukturalnych (Moore 1990: 726–35 za: Lin 2000: 787).

Badacze zwracają uwagę na powiązanie kompozycji sieci społecznych kobiet i mężczyzn z cyklem życia. Szczególnie istotne z punktu widzenia jakości kapitału społecznego wydają się być różnice obserwowane wraz z wejściem w wiek dorosły. Podczas gdy sieci społeczne mężczyzn stają się bardziej różnorodne, kontakty społeczne kobiet zawężają się do rodziny. Prawdopodobnie ta wiązana jest przede wszystkim z nierównymi obciążeniami płci obowiązkami rodzinnymi związanymi z wychowaniem dzieci (Growiec 2011: 74–76).

Dokonując oceny kapitału społecznego w relacji do płci, warto podkreślić uwagę poczynioną przez V. Lowneds odnośnie do pomiaru kapitału społecznego.

Zdaniem autorki stosowane w badaniach wskaźniki z reguły koncentrują się na obszarach aktywności bardziej powszechnych wśród mężczyzn, równocześnie pomijając te formy, które są podejmowane częściej przez kobiety, np. wykraczającą poza więzi pokrewieństwa pomoc zogniskowaną wokół opieki nad dziećmi. Może to być uwarunkowane ciągle obecnym w analizach społecznych podziałem na sferę prywatną i publiczną, w którego ramach aktywność kobiet sytuowana jest przede wszystkim w sferze prywatnej (Lowndes 2000: 534–535).

KAPITAŁ SPOŁECZNY A ZRÓŻNICOWANIE ZE WZGLĘDU NA WIEK

Z badań wynika, że istnieje niezależność między kapitałem społecznym a zróżnicowaniem w płaszczyźnie wieku. Przyjmuje się, że czynniki powiązane z cyklem życia, takie jak założenie rodziny i posiadanie dzieci, etap kariery zawodowej i problemy zdrowotne doświadczane w wieku starszym mogą determinować zakres i sposób angażowania się w życie społeczne (Putnam 2000: 240). Obserwowane różnice dotyczą skali i form uczestnictwa w organizacjach i nieformalnych sieciach społecznych.

Z badań realizowanych przez CBOS w 2012 roku wynika, że szczyt zaangażowania Polaków w działania organizacji obywatelskich przypada na wiek od 18 do 24 lat i od 35 do 44 lat (odpowiednio 39 i 40% deklarujących pracę społeczną w ramach stowarzyszeń). Najniższy, 20-procentowy, wskaźnik zaangażowania, zanotowano wśród badanych w wieku 55–64 lata i 65 lat i więcej. Wraz z wiekiem zmienia się nie tylko zakres zaangażowania, ale także typy organizacji, w których działaniach uczestniczą badani. Najmłodszych wyróżnia aktywność w organizacjach sportowych i młodzieżowych, a także w stowarzyszeniach artystycznych. Badani w średnim wieku relatywnie częściej angażują się w prace komitetów rodzicielskich i rad rodziców oraz organizacji charytatywnych wspierających dzieci. Respondenci w wieku powyżej 65 lat stosunkowo częściej współpracują ze stowarzyszeniami skupiającymi osoby starsze oraz w organizacjach kombatanckich (*Aktywność społeczna w organizacjach obywatelskich*: 12)².

Pełniejszej analizy zaangażowania społecznego ludzi młodych w Polsce dostarcza raport *Młodzi 2011*. Zaprezentowane wyniki przeczą obiegowej opinii wskazującej na spadek aktywności obywatelskiej osób młodych. Autorzy

² Inne wyniki uzyskano w badaniach z 2007 r., w których uwzględniono aktywnych członków organizacji społecznych. Uwagę zwraca duża rozbieżność dotycząca zakresu aktywności społecznej osób poniżej 25 r. życia, wśród których zaobserwowano najniższy wskaźnik członkostwa w organizacjach (7,9%). Prawdopodobnie w przypadku tej kategorii wiekowej mamy do czynienia z relatywnie dużym odsetkiem osób, które wspierają swoją pracę organizacje społeczne bez formalnego członkostwa.

wskazują, że od lat 90. obserwowany jest systematyczny wzrost zaangażowania młodzieży w działalność organizacji, stowarzyszeń i klubów o różnym stopniu formalizacji. Obecnie odsetek ten wynosi 37% (*Młodzi 2011*: 283). W komentarzu do wyników badań zaangażowania obywatelskiego młodzieży autorzy podkreślają: „Zaangażowanie młodych nie jest mniejsze, wręcz przeciwnie – wśród najmłodszych roczników falując lekko w ostatnich latach wzrosło. Nie mieści się ono jednak w konwencjonalnych ramach, do jakich przyzwyczajeni są politycy i starsze pokolenia. Reprezentuje inny typ wrażliwości, posługuje się inną symboliką, sięga do innych płaszczyzn i nośników kontaktu społecznego” (i *Młodzi 2011*: 290).

Podobnie problem zaangażowania młodzieży przedstawia J.-P. Worms w odniesieniu do społeczeństwa francuskiego. Zdaniem autora specyfika aktywności obywatelskiej ludzi młodych może przejawiać się w preferowaniu mniej zinstytucjonalizowanych form współdziałania oraz w angażowaniu się raczej w konkretne działania i akcje niż w długoterminową przynależność do stowarzyszeń. Motywy zaangażowania społecznego młodych obejmują równocześnie poczucie społecznej solidarności i dążenie do osobistego rozwoju. Zaspokojenie tych potrzeb możliwe jest jedynie przy zachowaniu pełnej kontroli nad aktywnością w sferze publicznej, co zdaniem autora tłumaczy obserwowany wzór zaangażowania obywatelskiego osób młodych (Worms 2002: 159).

Różnicowanie w płaszczyźnie wieku powiązane jest nie tylko z wzorami aktywności stowarzyszeniowej, ale także z kompozycją sieci aktorów społecznych. W ramach koncepcji ubóstwa sieciowego uznaje się, że na różnych etapach życia dla sprawnego funkcjonowania potrzebna jest odmienna konfiguracja silnych i słabych powiązań. Obok izolacji oznaczającej brak wystarczającej liczby obu typów kontaktów, można mówić także o ubóstwie słabych powiązań sieci społecznych osób dorosłych, ubóstwie silnych powiązań w dzieciństwie lub późnej starości oraz o ubóstwie związanym z transformacją sieci społecznej w okresie wejścia w dorosłość oraz w późną starość (Perri 6 ? : 25–26).

Tematem badawczym coraz częściej podejmowanym przez socjologów jest integracja społeczna ludzi starszych. W badaniach Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego z lat 1999–2001 znaczna część respondentów (22,4%) przyznała, że na emeryturze brakuje im kontaktów z ludźmi (Halicka, Halicki 2003: 186 za: Niezabitowski 2010: 65). Instytucje powołane specjalnie dla zaspokajania potrzeb ludzi starszych (uniwersytety trzeciego wieku, kluby seniora, domy spokojnej starości) z reguły tworzą zbiorowości homogeniczne wiekowo. Badania wskazują na deficyt osób młodszych („młodych dorosłych”) w sieciach społecznych ludzi starszych. Te zaś kontakty, które istnieją dotyczą w większości relacji z członkami rodziny (Uhlenberg, De Jong Gierveld 2004: 22–23).

W literaturze zwraca się także uwagę na znaczenie zmiennej płci w ocenie warunków kształtowania sieci społecznych osób starszych. Z badań wynika, że mężczyźni mogą doświadczać w tym względzie specyficznych problemów

i większej izolacji społecznej. Organizowane przez instytucje formy aktywności społecznej skierowane do osób starszych są zorientowane przede wszystkim na potrzeby i oczekiwania kobiet. Mężczyźni, którzy chcą uczestniczyć w tego typu działaniach są zmuszeni do zaakceptowania form spędzania wolnego czasu, postrzeganych społecznie jako kobiece, co może skutkować swoistym wyizolowaniem ze społeczności mężczyzn (Kluczyńska 2009: 374).

KAPITAŁ SPOŁECZNY A POZYCJA SPOŁECZNO-EKONOMICZNA

Prowadzone badania potwierdzają, że aktywność społeczna i udział w organizacjach są powiązane z wyznacznikami pozycji społecznej. Jak zauważa J. Field (2003: 76), nawet te organizacje, których głównym celem jest reprezentowanie interesów kategorii w różny sposób upośledzonych społecznie często rekrutują swych członków przede wszystkim spośród osób o lepszych kwalifikacjach i zarobkach.

Z badań CBOS-u z 2012 roku wynika, że aktywność społeczna w organizacjach rośnie wraz poziomem wykształcenia, przy czym zdecydowana różnica w poziomie zaangażowania dzieli przede wszystkim osoby, które ukończyły studia od pozostałych respondentów (47% w stosunku do średniej wynoszącej 32%). Zaangażowanie w prace społeczne na rzecz organizacji jest najwyższe wśród kadry kierowniczej i specjalistów z wyższym wykształceniem (55%) oraz pracowników średniego personelu i techników (47%). Najniższe cechuje robotników niewykwalifikowanych (22%). Aktywności sprzyja też lepsza sytuacja materialna. Zróżnicowanie społeczne znajduje swoje odzwierciedlenie także w obszarach działań organizacji, w których prace angażują się respondenci (*Aktywność w organizacjach obywatelskich 2012*: 6–8). Inne badania realizowane w Polsce przedstawiają bardzo zbliżony obraz uwarunkowań aktywności stowarzyszeniowej (por. Stowarzyszeniowo-obywatelski kapitał społeczny 2008; *Diagnoza społeczna* 2009, 2011; Sułek 2009).

Analizy zagraniczne wskazują na wzrost znaczenia wykształcenia jako czynnika różnicującego zakres aktywności stowarzyszeniowej (Wuthnow 2002; Hall 2002: 37). Zdaniem R. Wuthnowa przyczyną mogą być oczekiwania stawiane wobec potencjalnych uczestników, a dotyczące określonej wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych. Obserwowany wzrost poziomu wykształcenia mógł ustanowić w organizacjach normy, które prowadzą do wykluczania potencjalnych członków pozbawionych kapitału kulturowego związanego z wyższym wykształceniem (Wuthnow 2002: 80–81).

Zróżnicowanie aktywności stowarzyszeniowej i kapitału społecznego dostrzegane jest także w kontekście pozycji zawodowej i podziałów klasowych.

P.A. Hall, porównując dane z Wielkiej Brytanii z lat 50. i 90. XX wieku podkreśla marginalizację obywatelską klasy robotniczej, której przedstawiciele wykazują średnio dwukrotnie mniejszą aktywność stowarzyszeniową niż członkowie klasy średniej, zdecydowanie rzadziej piastują też funkcje w stowarzyszeniach i uczestniczą w wolontariacie. Wymienione kategorie cechują też inne wzory członkostwa. Przedstawiciele klasy średniej uczestniczą w szerszym zakresie organizacji, podczas gdy członkowie klasy pracującej należą do mniejszej liczby organizacji, ale z reguły pozostają w ich szeregach przez dłuższy czas (Wuthnow 2002: 38).

Odnosząc się do zaprezentowanych tendencji R.D. Putnam stawia hipotezę o rosnących nierównościach w zakresie dystrybucji kapitału społecznego. Świadczyć o tym może wspomniany wzrost znaczenia wykształcenia i kapitału kulturowego jako determinantów partycypacji społecznej, przy równoczesnym pogłębianiu się nierówności dochodów i podziałów etnicznych. Ponadto, obserwowany w ostatnich dekadach spadek członkostwa dotyczył przede wszystkim tych organizacji (związki zawodowe, partie i kościoły), które stanowiły tradycyjnie przestrzeń aktywności kategorii mniej uprzywilejowanych w strukturze społecznej, podczas gdy nowsze grupy (organizacje sportowe i ekologiczne, nowe ruchy społeczne) w większym stopniu odwołują się do członków klasy średniej. Prawdopodobnie też w mniejszym stopniu budują kapitał pomostowy w wymiarze klasowym (Putnam 2002: 415–416).

Badania wskazują także na różnice w kompozycji sieci społecznych członków różnych klas społecznych. Z badań realizowanych w Wielkiej Brytanii wynika, że kontakty społeczne klasy robotniczej, częściej niż w klasie średniej, osadzone są w sieciach wielorako powiązanych wewnętrznie, opartych na kontaktach rodzinnych i małej grupie przyjaciół, są ograniczone przestrzennie i relatywnie bardziej homogeniczne. Przedstawiciele klasy średniej posiadają bardziej rozległe i zróżnicowane sieci społeczne, częściej spotykają się z osobami z pracy i, co ciekawe, charakteryzują się lepszą znajomością sąsiadów (Hall 2002: 38). Osoby usytuowane wyżej w hierarchii społecznej czerpią jednocześnie z zasobów kapitału wiążącego i pomostowego. W konsekwencji, sposób dystrybucji różnych form kapitału społecznego może prowadzić do wzmacniania przywilejów w wymiarze wewnątrz i międzypokoleniowym (Li, Savage, Warde 2008: 400, 407).

Czynnikiem wpływającym istotnie na zakres posiadanych powiązań społecznych jest aktywność zawodowa. Izolacji społecznej sprzyja przede wszystkim sytuacja bezrobocia. Wyniki Diagnozy Społecznej 2005 pokazują różnice w liczbie przyjaciół w zależności od statusu na rynku pracy. Najczęściej podawana liczba przyjaciół wśród osób pracujących wyniosła 10, wśród bezrobotnych pracujących – 5, a w kategorii prawdziwych bezrobotnych i bezrobotnych, którzy nie są zainteresowani pracą – 2 osoby (*Diagnoza społeczna* 2005: 258). Ponadto sieci bezrobotnych są w znaczącym stopniu złożone z innych osób pozostających bez pracy (Por. Abłażewicz-Górnicka 2006: 70–72).

Realizowane w Polsce badania dotyczące osób ubogich i enklaw biedy wskazują na zawężenie kontaktów społecznych badanych i swego rodzaju zamknięcie w kręgu powiązań rodzinnych („hipertrofia rodziny”), które są podstawową strukturą wsparcia w sytuacji biedy (przy czym brak tych powiązań jeszcze bardziej utrudnia funkcjonowanie osób ubogich). Ograniczone wsparcie ze strony sąsiadów w enklawach biedy jest z jednej strony wynikiem ubóstwa i bezrobocia w zamieszkiwanych społecznościach, z drugiej pochodną sposobu postrzegania relacji społecznych. W efekcie „bieda zamyka w domu w sensie jak najbardziej dosłownym” (Tarkowska 2000: 151–157).

Kapitał sieciowy osób ubogich spełnia przede wszystkim rolę kompensacyjną, umożliwiając przetrwanie w sytuacji niedoboru innych form kapitału. Niski poziom kapitału kulturowego, ludzkiego i materialnego utrudnia konstruowanie sieci społecznej wspierającej awans społeczny, gdyż posiadanie określonych kompetencji kulturowych i umiejętności społecznych i innych cenionych zasobów społecznych wywiera znaczący wpływ na możliwość wejścia do kluczowych sieci społecznych.

KAPITAŁ SPOŁECZNY A ZRÓŻNICOWANIE ETNICZNO-KULTUROWE³

Ważną płaszczyzną analizy kapitału społecznego i jego alokacji we współczesnych społeczeństwach jest zróżnicowanie kulturowe (Abłażewicz-Górnicka 2012). O szczególnej wadze tego czynnika decyduje rosnąca różnorodność kulturowa społeczeństw, warunkowana nie tylko migracjami, ale i przemianami obejmującymi tożsamość, etniczność i inne wymiary społeczno-kulturowej identyfikacji.

Kapitał wewnątrzgrupowy może przynosić określone korzyści członkom społeczności mniejszościowych. Stanowi ważne źródło wsparcia społecznego, a w sytuacji migracji odgrywa również kluczową rolę w czasie adaptacji do nowego systemu społeczno-kulturowego. Wiążący kapitał społeczny może kompensować niski kapitał ludzki i materialny. Klasycznym przykładem jest korzystanie z sieci powiązań etnicznych przez imigrantów, co umożliwia im przetrwanie w nowym środowisku społecznym mimo słabej znajomości języka, czy też braku kwalifikacji zawodowych i potwierdzonego stosownymi certyfikatami wykształcenia. Udział we wspólnotach etnicznych pozwala na dostęp do pewnych dóbr materialnych i symbolicznych zamkniętych dla osób z zewnątrz. Może narzu-

³ W tekście wykorzystano fragmenty artykułu Abłażewicz-Górnicka (2012), *Kapitał społeczny a zróżnicowanie etniczno-kulturowe. Głos w debacie o wielokulturowości*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, t. XX.

cać preferencje dla „co-ethnics” w transakcjach ekonomicznych, w poszukiwaniu pracy i dostępie do informacji (Portes 1995: 27–28).

Kapitał pomostowy, z drugiej strony, wspomaga rozwój społeczny i indywidualny, umożliwia szerszy dostęp do informacji i otwiera nowe możliwości i perspektywy. W sytuacji wielu grup mniejszościowych zajmujących niższe pozycje społeczne kapitał pomostowy może stanowić efektywną strategię rozwojową. Podobnie jak w przypadku innych wymiarów zróżnicowania, znaczenie relacji międzygrupowych w osiąganiu celów instrumentalnych jest powiązane ze statusem socjoekonomicznym danej grupy etnicznej.

Zarysowane prawidłowości potwierdzają badania zrealizowane wśród Polaków w Stanach Zjednoczonych. Podobnie jak przybysze z innych części świata, sieci społeczne polskich imigrantów były w pierwszym pokoleniu zdominowane przez powiązania z osobami o takim samym pochodzeniu. Kształtujący się w ten sposób wiążący kapitał społeczny był funkcjonalny w pierwszym okresie pobytu w nowym kraju, a jego brak utrudniał proces adaptacji. W późniejszym okresie zawężenie sieci społecznej do członków diaspory okazywało się strategią niekorzystną (Błeszyńska 2009: 126).

W dłuższej perspektywie czasu brak powiązań pomostowych może prowadzić do wykluczenia społecznego grup mniejszościowych, czego skutkiem jest szereg negatywnych konsekwencji w płaszczyźnie jednostkowej (np. problemy zdrowotne) i zbiorowej (np. rozwój zorganizowanej przestępczości):

Społeczna marginalizacja i ekskluzja przybyszów niekorzystnie rzutują także na funkcjonowanie całej zbiorowości, osłabiając jej spójność i ograniczając możliwości rozwoju kulturalnego i gospodarczego. Pobudzają one współzawodnictwo i etniczną fragmentację przestrzeni społecznej, konflikty międzygrupowe, radykalizację nastrojów społecznych i aktywizowanie ugrupowań odwołujących się do przemocy. Rozbudowywanie enklaw etnicznych i więzi z krajami pochodzenia sprzyja przenikaniu przestępczości zorganizowanej. Problemy przetrwania osób wykluczonych społecznie generują zaś zjawiska społecznie patologiczne i zagrażające” (Błeszyńska 2009: 120).

Obok przywołanej wcześniej reguły homofilii, problemy dotyczące tworzenia i funkcjonowania kapitału społecznego w społecznościach heterogenicznych mogą mieć swoje podłoże w innych uwarunkowaniach o charakterze ekonomicznym i społeczno-kulturowym. Nakładanie się podziałów kulturowych i ekonomicznych, typowe dla wielu społeczności, może prowadzić do rywalizacji o dobra publiczne, a także rodzić obawę utraty posiadanej pozycji i zasobów w grupie większościowej (Coffe, Geys 2006: 1055). Zróżnicowanie kulturowe może przejawiać się także w różnicach dotyczących wartości i norm powiązanych ze współpracą społeczną. Ponadto, w społecznościach charakteryzujących się wysokim stopniem zróżnicowania kapitał pomostowy jest trudniejszy do tworzenia i może wiązać się z wyższymi kosztami, o czym decyduje m.in. różnorodność językowa mieszkańców (Lancee, Dronkers 2010: 97).

Analiza wyników badań nad kapitałem społecznym w wymiarze zbiorowym zdaje się stanowić większe poparcie dla tezy o negatywnym wpływie zróżnicowania kulturowego na jakość kapitału społecznego. Z badań zrealizowanych w Stanach Zjednoczonych przez Putnama i jego zespół wynika, że osoby zamieszkujące obszary wyróżniające się wysokim stopniem zróżnicowania cechuje m.in.: niższy poziom zaufania, w tym zaufania do sąsiadów, lokalnej władzy i liderów, mniejsze zaangażowanie w działania na rzecz środowiska lokalnego i w wolontariat, mniejsza liczba bliskich przyjaciół i powierników, niższa ocena jakości życia (Putnam 2007: 149–157). Według Putnama (2007: 160–162) niższy poziom zaufania i ograniczanie kontaktów społecznych stanowią jednakże krótkotrwały efekt zróżnicowania kulturowego, a w dłuższej perspektywie społeczeństwa znajdują sposoby na integrację społeczną.

Zaprezentowane wyniki badań wskazują na powiązanie kapitału społecznego zarówno z cechami społeczno-demograficznymi, takimi jak wiek i płeć, pozycją w strukturze społeczno-ekonomicznej, jak i ze zróżnicowaniem w wymiarze etniczno-kulturowym. Zwracają także uwagę na zmiany form i obszarów aktywności społecznej, które powinny być uwzględniane zarówno w ocenie zasobów kapitału społecznego, jak i w działaniach praktycznych wspierających integrację kategorii wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym. Dalszych analiz wymaga przede wszystkim kwestia wzrostu nierówności w kapitale społecznym oraz zależności między formalnym i nieformalnym kapitałem społecznym. Można założyć, że obserwowane różnice form kapitału społecznego w poszczególnych kategoriach społecznych nie są uwarunkowane jedynie preferencjami w zakresie formalizacji aktywności, ale są także powiązane z procesami ekskluzji społecznej.

BIBLIOGRAFIA

- Ablażewicz-Górnicka U. (2006), *Kapitał społeczny bezrobotnych: wsparcie społeczne i poszukiwanie pracy*, [w:] J.P. Gieorgica (red.), *Bezrobocie na Podlasiu*, WUP w Białymstoku–IS Uniwersytet w Białymstoku, Białystok.
- Ablażewicz-Górnicka U. (2012), *Kapitał społeczny a zróżnicowanie etniczno-kulturowe. Głos w debacie o wielokulturowości*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, t. XX.
- Aktywność społeczna w organizacjach obywatelskich* (2012), „Komunikat z badań CBOS”, nr 18, Warszawa.
- Bleszyńska K.M. (2009), *Kapitał społeczny a procesy integracji polskich imigrantów w USA*, [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Kapitał społeczny a nierówności – kumulacja i redystrybucja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Claus Offe, S. Fuchs (2002), *A Decline of Social Capital? The German Case*, (w:) R.D. Putnam (ed.), *Democracies in Flux. The evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford University Press, Oxford.
- Coffe H., Geys B. (2006), *Community heterogeneity: a burden for the creation of social capital?*, „Social Science Quarterly”, vol. 87 (5).

- Czapiński J., Panek T. (red.) (2005), *Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków – Raport*, VizjaPress&IT, Warszawa.
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2009), *Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków – Raport*, VizjaPress&IT, Warszawa.
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2011), *Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków – Raport*, VizjaPress&IT, Warszawa.
- Drozdowski R., Ziółkowski M. (1999), *Funkcjonowanie kapitałów kulturowego i społecznego w dobie pragmatyzacji świadomości społecznej*, „Przegląd Socjologiczny”, t. XLVIII, nr 2.
- Field J. (2003), *Social Capital*, Routledge, London-New York.
- Goss K. A., Putnam R. D. (2002), *Introduction*, [w:] R.D. Putnam (ed.), *Democracies in Flux. The evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford University Press, Oxford.
- Growiec K. (2011), *Kapitał społeczny. Geneza i społeczne konsekwencje*, Wydawnictwo Akademicka, Warszawa.
- Halicka M., Halicki J. (2003), *Praca zawodowa i jej znaczenie w życiu ludzi starych*, [w:] B. Synak (red.), *Polska starość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Hall P.A. (2002), *Great Britain: The Role of Government and the Distribution of Social Capital*, [w:] R.D. Putnam (ed.), *Democracies in Flux. The evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford University Press, Oxford. (Herbst J., Przewłocka J. (2011), *Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych*. Raport z badania 2010, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Kluczyńska U. (2009), *Mężczyźni jako grupa niejednorodna w dostępie do władzy i prestiżu*, [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Kapitał społeczny a nierówności – kumulacja i redystrybucja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Lancee B., Dronkers J. (2010), *Ethnic Diversity in the Neighborhood and Social Trust of Immigrants and Natives. A Replication of the Putnam (2007) Study in a West-European Country*, [w:] M. Hooghe (ed.), *Social Cohesion. Contemporary Theoretical Perspectives on the Study of Social Cohesion and Social Capital*, Royal Academy of Belgium, Brussels.
- Li Y., Savage M., Warde A. (2008), *Social mobility and social capital in contemporary Britain*, „The British Journal of Sociology”, vol. 59 (3).
- Lin N. (2001), *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lowndes V. (2000), *Women and Social Capital: A Comment on Hall's „Social Capital in Britain”*, „British Journal of Political Science”, vol. 30.
- McPherson J. M., Smith-Lovin L. (1982), *Women and weak ties: differences by sex in the size of voluntary organization*, „American Journal of Sociology”, vol. 87.
- McPherson M., Smith-Lovin L., Cook J. (2001), *Birds of a feather: homophily in social networks*, „Annual Review of Sociology”, vol. 27.
- Niezabitowski M. (2010), *Relacje sąsiedzkie i wsparcie społeczne osób starszych w środowisku zamieszkania*, „Przegląd Socjologiczny” t. LIX/4.
- Norris P., Inglehart R. (2003), *Gendering Social Capital: Bowling in Women's Leagues?* For the conference on Gender and Social Capital, St. John's College, University of Manitoba.
- Perri 6 ?, *Escaping Poverty. From safety nets to networks of opportunity*, <http://www.demos.co.uk/publications/escapingpoverty>
- Putnam R. D. (2007), *E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture*, „Scandinavian Political Studies”, vol. 30 (2).
- Putnam R. D. (2008), *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, WAIp, Warszawa.
- Rothstein B. (2002), *Sweden: Social Capital in the Social Democratic State*, [w:] R.D. Putnam (ed.), *Democracies in Flux. The evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford University Press, Oxford.

- Stowarzyszeniowo-obywatelski kapitał społeczny* (2008), „Komunikat z badań CBOS”, nr 133, Warszawa.
- Szafraniec K. (red.), (2011), *Młodzi 2011*, Raport KPRM, Warszawa.
- Tarkowska E. (2000), *Świat społeczny ludzi żyjących w ubóstwie*, [w:] E. Tarkowska (red.), *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, Typografia, Warszawa.
- Theiss M. (2007), *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Uhlenberg P., De Jong Gierveld J. (2004), *Age-segregation in later life: an examination of personal networks*, „Ageing & Society”, vol. 24.
- Wuthnow R. (2002), *The United States: Bridging the Privileged and Marginalized*, [w:] R.D. Putnam (ed.), *Democracies in Flux. The evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford University Press, Oxford.

Social capital resources and their changes in selected dimensions of social diversity

Summary

The article presents theoretical accounts and the most important research findings, both Polish and international, concerning social capital in relation to social diversity and inequality. The analysis is aimed to show the major trends in social resources diversity. Two indicators of social capital are considered – participation in association and other forms of organizations (i.e. formal social capital) and social networks access (i.e. informal social capital).

Social capital, like other forms of capital, is not equally distributed in society. Its allocation not only reflects the existing social divisions but can also preserve or even deepen social inequalities. Research findings indicate that the extent of social capital is associated with socio-demographic characteristics, such as age and gender, socio-economic status, and with ethno-cultural diversity. The changes of forms and fields of social activity are noteworthy and should be taken into account both in evaluation of social capital resources and in practices aimed to support social integration of the socially excluded or categories threatened by social exclusion.

Keywords: social capital, social diversity, social networks, participation in organizations.